

Grafiti sa grčkih posuda iz razrušenog ilirskog grada Daorsona iznad sela Ošanića kod Stoca u Hercegovini

II dio

Zdravko Marić – Melisa Forić
Sarajevo

Uvod

Izučavanje pismenosti na prostoru Bosne i Hercegovine iz stoljeća prije nove ere je u neodredivom začetku prvenstveno radi nepostojanja dovoljno materijalnih podataka. Svega nekoliko pojedinačnih nalaza keramike sa urezanim znakovima-grafitima i natpisima grčkog ili etruskog porijekla, sa prostora Bosne i Hercegovine, svrstavano je u import te nije bilo predmet obimnijih naučnih rasprava niti je rezultiralo većim analizama i studijama.¹ Zahvaljujući sistematskim arheološkim istraživanjima obavljenim u periodu 1967 – 1981.² na ruševinama ilirskog centra Daorsona iznad sela Ošanića kod Stoca među svim veoma vrijednim i bogatim nalazima pronađeni su i tragovi pismenosti ilirskog plemena Daorsa, na novčićima (ΔΑΟΡΣΩΝ),³ na potiljku brončane kacige (ΠΙΝ)⁴, na obodima dviju brončanih posuda, te fragmentima keramike. Sitno urezani znakovi, u najvećoj mjeri u obliku slova iz grčkog alfabeta, na fragmentima amfora, ukazuju na to da su stanovnici Daorsona uz svoj poznavali i grčki jezik.

Inicijator i rukovodilac pomenutih arheoloških istraživanja helenističkog grada Daorsona, dr. Zdravko Marić posljednjih godina posvetio se analizi i dešifriranju ukupno 73 grafita nađena na fragmentima grčkih

¹ Arheološki leksikon BiH; Čović 1964;1987; Šalabalić 1967.

² Marić 1977; 1995a;1995b;1996,

³ Patsch 1901,1914; Basler 1971; Marić 1976, 1977; Rendić- Miočević 1965;

⁴ Marić 1976;

amfora te utvrdio da se radi o djelovima sjevernosemitskih⁵, južnosemitskih⁶, grčkih⁷, italskih⁸ alfabeti, te sinajskog pisma.⁹ Većina pronađenih grafiti sastojala se uglavnom od 2-4 slova, često u ligaturi, dok su u dva slučaja radilo o grafitima, cijelih naziva DARSOI i FARO (po Mariću, klasični latinski).¹⁰ Funkcija spomenutih znakova na amforama još nije definirana te se pretpostavlja da označavaju početna slova nekih riječi, imena vlasnika amfora ili čak brojevnih oznaka, no sigurno je da će se detaljnijim analizama možda, njima otkriti nepoznata ilirska imena ili bar neke ilirske riječi.

Rad na objavljivanju grafiti sa Ošanića, samo je inicijativa da se naučna javnost zainteresira za ovaj fenomen postojanja pismenosti kod plemena Daorsa te potvrdi pripadnost okvirima helenističkog civilizacijskog kruga u pravom smislu. Nažalost, zbog nedostatka relevantne literature na ovu temu, te kontakata sa stručnjacima iz oblasti prehistorijske epigrafike i filologije, objavljivanju grafiti sa Ošanića pristupa se isključivo kataloški.

Terensko istraživanje 2004. godine

Sa uvjerenjem da je bar nekoliko tisuća fragmenata keramike sa grafitima neotkriveno, jer je ranijim istraživanjima bio zahvaćen samo manji dio ukupne površine grada, oktobra 2004. godine organizirano je manje terensko istraživanje, koje je za cilj imalo prikupljanje fragmenata amfora sa grafitima u svrhu nastavka rada na ovoj temi. Voditelj istraživanja bio je dr. Zdravko Marić, a ekipu su sačinjavali studenti postdiplomskog studija Ilirologije – Melisa Forić, Senad Kuć i Zijad Halilović, čime je spomenuto istraživanje dobilo i dodatnu dimenziju praktične terenske nastave. Svojom finansijskom podrškom ovaj projekat nesebično je pomogla Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Boravak na Ošanićima bio je prilika i za sagledavanje stanja lokaliteta te je primjećeno da su cijelo njegovo područje, a naročito ostaci arhitektonskih objekata, izloženi ubrzanom propadanju zbog neprovođenja minimalnih mjera zaštite u periodu posljednjeg desteljeća (Sl.1-4). Velike količine urušenog materijala prekrile su prilaze ka stambenim terasama, te uzrokuju dalje slijevanje materijala prema koritu Radimlje. Također

⁵ Encyclopedia Britannica 1967, 665, Fig.3;

⁶ Isto 663, Fig.1;

⁷ Enciklopedija leksikografskog zavoda 1966, 1, 73;

⁸ Isto.

⁹ Sethe 1926; Marić 2004, 193-194.

¹⁰ Marić 2004, Tab.1,7; Tab.2,22.

primjećeni su tragovi samostalnih nedozvoljenih istraživanja tj. potraga za metalnim predmetima uz pomoć metal detektora.

Tokom dvodnevnog istraživačkog rada pregledan je prostor terase na jugozapadnoj strani u blizini glavne gradske saobraćajnice koja je spajala hram sa drugim građevinskim kompleksom (Sl.5). Na površini od približno 7x7 m, nalazi se velika količina fragmenata keramike amfora. Nakon pregledanja spomenutih fragmenata izdvojen je određen broj onih koji su sadržavali po jedan ili više urezanih znakova. Detaljnim pregledom spomenutog materijala izdvojen je ukupno 31 fragmenat koji je sadržavao grafite koji su upućeni na detaljniju analizu. Uglučana vanjska površina blijedožute boje te unutrašnja blijedocrvenkasta površina sa vidljivim horizontalnim uskim kanelurama ukazuje da se radi o fragmentima keramike grčkog porijekla izrađene pomoću lončarskog kola. Veličina i oblik fragmenata potvrđuju konstataciju da se radi o fragmentima velikih grčkih amfora za vino te fragmentu jedne manje posude (Tab.4,28). U ukupno 12 slučajeva radi se o fragmentima gornjih dijelova posuda dok su njih 19 ostaci trbušnih dijelova amfora.

Opći podaci o alfabetima

Alfabetско pismo kao sistem slova,¹¹ tj. znakova za pojedine glasove razvilo se najprije na najistočnijim obalama i otocima Sredozemnog mora, uglavnom na području semitskih jezika. Drevna grčka tradicija (Herodot) pripisivala je pronalazak alfabeta Feničanima. Najstariji od svih smatra natpis na grobu Ahirama, kralja Byblosa (← XIII st.), otkriven 1923. godine; mlađi su, onaj, kralja Meše (tzv. "Moabitski kamen" iz ← 824.) natpisi iz Nore u Sardiniji i Sindirlija u Siriji (← VIII), posvetni natpis Baalu libanonskom na Cipru (← VIII st.). Prastara "fenička" teorija o postanku alfabeta bila je ozbiljno poljuljana pronalaskom (1906) natpisa pisanih tzv. *sinajskim pismom*. Da su Grci primili svoj alfabet od Semita, očigledno je već po tome što su grčki nazivi za pojedina slova potekli od semitskih riječi (alfa prema alef- govedo, beta prema beth-kuća, itd.). usvojivši alfabet negdje na početku prvog milenija pr.n.e., Grci su ga različito razvijali i usavršavali (npr. dopunili slovima za sve vokale); konačno je na početku ← IV st. jonski tip alfabeta prihvaćen kao općegrčki. Grčkog je porijekla čitav niz maloazijskih alfabeta (frigijski, lidijski, likijski, karijski). Iz zapadnogrčkih osobito sicilskih varijanti razvio se niz italjskih alfabeta: etruščanski, venetski, mesapijaki, umbrijski, oskijski i latinski; ovaj posljednji je osnova našem današnjem latiničnom pismu (latinica).

¹¹ Djelo citirano pod 4, str. 73;

Poslije sinajskog pisma, najstarijeg alfabeta na svijetu, prije 3600. ili 3800. godina (1600 ili 1800. godine pr.n.e.) javlja se najstarije feničko alfabetsko pismo na njegovom najstarijem spomeniku. Na sarkofagu kralja Ahirama u Byblosu, koji je iz XIII st. pr.n.e.. Od sinajskog pisma potekao je južnosemitski alfabet, otac arapskog pisma. U oktobru 2004. godine pronađen je prvi klasični latinični grafit DALETH = D = d (Tab.1,4) u ruševinama helenističkog grada Daorson-a.¹²

¹² Vrsalović 1979, 345-351, Tab.86-89;

Redni broj	Grafit	Pismo	Grčki naziv	Klasični latinski	Glas
001	∩	staro grčko, umbrijski oskijski	NI	N	n
002	χ 7				
	χ	grčko, starolatinsko, latinsko	HI	X	ks
	7	semitsko, ranogrčki	GAMMA	C	g- c
	γ	argivski	LAMBDA	L	l
	ι	oskijski	JOTA	I	i
	⊥	tarentinisko-jonski c.280. B.C.(starolatinski), oskijski	--	--	i
	⊥	južnosemitsko (sabaeanic)	--	--	s
003	χ	starogrčki, starolatinski	HI	X	ks
004	∅	starolatinsko, latinsko	DALETH	D	d
005	∪ 7x				
	∪	južnosemitsko (sabaeanic)	--	--	s
	L	starogrčko, starolatinsko	LAMBDA	L	l
	χ	grčko, starolatinsko, latinsko	HI	X	ks
	A	starogrčko, starolatinsko	ALFA	A	a
006	γ	oskijsko	JOTA	I	i
007	L	starogrčko, starolatinsko	LAMBDA	L	l
008	γ x-				
	γ	etruščansko	IPSILON	V	u, y
	+	semitsko, starogrčko	TAU	T	t
	*	južnosemitsko (lihijanic)	--	--	t

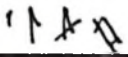

Grafiti na keramici sa Ošanića 2004.

Redni broj	Grafit	Pismo	Grčki naziv	Klasični latinski	Glas
009					
	I	starogrško, starolatinsko	JOTA	I	i
	+	semitsko, starogrško	TAU	T	T
	X	grško, starolatinsko	HI	X	ks
010					
	λ	feničko, starogrško	GIMMEL GAMMA	C	g, c
	γ	oskijsko	JOTA	I	i
011		grško, starolatinsko	MI	M	m
012		starogrško, etruščansko	NI	N	n
013		starogrško, starolatinsko	IPSILON	V	u, y
014					
		???			
015		???			
016		safahitic	ETA	H	h

Redni broj	Grafit	Pismo	Grčki naziv	Klasični latinski	Glas
017					
	ρ	starogrško	IPSILON	V	v
	ϕ	starogrški (terski), etruščanski, starolatinski, Kumae VI B.C., latinski	GAMMA	C	c, g
018					
	χ	starogrški	ETA	H	h
	τ	ranoetiopski	TAU	T	t
	ρ	???			

019					
		oskijski, tarentinsko-jonski 280.B.C,	JOTA	I	i
		sabean, therski, argivski	LAMBDA	L	l
		jonski, halkidički	LAMBDA	L	l
		???			
		jonski	GAMMA	C	g, c
		???			
020		starogrčki, etruščanski	LAMBDA	L	l
021					
		starogrčki, starolatinski	JOTA	I	i
		južnosemitski, thamudenic	MI	M	m

Redni broj	Grafit	Pismo	Grčki naziv	Klasični latinski	Glas
022					
		oskijski, etruščanski	IPSILON	V	u, y, v
		jonski, halkidički	LAMBDA	L	l
		oskijski, tarentinsko-jonski 280.B.C,	JOTA	I	i
		umbrijski	ALFA	A	a
023		???			
024					
		južnosemitsko, sjevernosemitsko	TAU	T	t
		sinajsko, jonski	GAMMA	C	c, g
		starogrčki	LAMBDA	L	l
025					
		starogrčki (therski, etruščanski)	LAMBDA	L	l
		starogrčki	GAMMA	C	c, g

026					
		starolatinski	SIGMA	S	s
		starogrčki, starolatinski	JOTA	I	i
027					
		starogrčki (therski, halkidički)	ALFA	A	a
		starogrčki (therski)	LAMBDA	L	l
		???			
Redni broj	Grafit	Pismo	Grčki naziv	Klasični latinski	Glas
028					
		starogrčki	IPSILON	V	u, y
		starogrčki	LAMBDA	L	l
029					
		starogrčki	LAMBDA	L	l
		starogrčki, starolatinski	JOTA	I	i
030					
		starogrčki	IPSILON	V	u, y
		starogrčki	JOTA	I	i
031		starogrčki, starolatinski	JOTA	I	i

Grafiti na keramici sa Ošanića 2004.

Zusammenfassung

Graffiti auf Griechischen Gefäßen aus der zerstörten illyrischen Stadt Daorson in der Nähe des Dorfes Ošanići bei Stolac in der Herzegowina

Teil II

Im ersten Teil dieses Aufsatzes (Jahrbuch XXXIII/31) sind 69 Graffiti dargestellt, die während der Ausgrabungen von 1963 bis 1981 in der hellenistisch-illyrischen Stadt Daorson gefunden wurden. Bei den Geländebegehungen im Jahr 2004 konnten im Gebiet dieser Stadt weitere 31 mit vergleichbaren Einritzungen versehene Gefäßfragmente freigelegt werden. Es handelte sich um griechische Keramik aus der Zeitperiode vom 4. bis in das 1. Jh. v. Chr. Die dargestellten Graffiti lehnen sich offenbar an einige altgriechische und altitalische Buchstaben an. In diesem Artikel werden die neu entdeckten Graffiti katalogisiert und der Öffentlichkeit zur Verfügung gestellt. Ohne diese Graffiti im Detail deuten zu wollen (das soll Spezialisten überlassen bleiben), wird doch festgestellt, dass sie ein Element der hellenistischen Tradition im ostadriatischen Hinterland darstellen. Weiterhin sind sie als ein sicherer Hinweis auf die bisher wenig beachteten Schriftkenntnisse beim illyrischen Stamm der Daorsen anzusehen.

Literatura

- Basler, Đ.* 1971, Novčić plemena Daorsa. Glasnik Zemaljskog muzeja (dalje GZM), (A), n.s. XXVI, Sarajevo, 1971, 333-336
- Čović, B.* 1964, Die Inschrift von Bugojno und ihre Chronologie. Archaeologia Jugoslavica V, Beograd, 25-32; (tab.1-8.)
- Čović, B.* 1987, Srednjodalmatinska grupa. u: Prehistorija Jugoslovenskih zemalja V (željezno doba), 523;
- Marić, Z.* 1995, Die hellenistische Stadt oberhalb Ošanići bei Stolac (Ostherzegovina). Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 76, Mainz am Rhein, 30-72, T.I-24;
- Marić, Z.* 1977, Arheološka istraživanja akropole ilirskog grada Daors..a na gradini u Ošanićima kod Stoca od 1967. do 1972. godine. GZM (1975/76), 5-99, (Tab.1-37);

- Marić, Z.* 1995a, Rezultati istraživanja utvrđenog ilirskog grada kod Ošanića blizu Stoca (1890-1978). I dio. *Hercegovina* 1(9), 43-65, Tab.1-25;
- Marić, Z.* 1996, Rezultati istraživanja utvrđenog ilirskog grada kod Ošanića blizu Stoca (1890-1978). II dio, *Hercegovina* 2 (10), 7-33.
- Marić, Z.* 2004, Grafiti sa grčkih posuda iz razorenog ilirskog grada Daorsona u Hercegovini, *Godišnjak CBI*, XXXIII/31,193-194
- Encyclopedia Britannica.* 1967, Volume 1 (A to Anstey), Chicago, London, Toronto, Geneva, Sydney, Tokio, Manila.
- Enciklopedija leksikografskog zavoda.*1966, 1 (A-Ćus), Zagreb.
- Patsch, K.* 1901, Daversi. *Paulys-Wissowa Real- Encyclopädie, Neue Bearbeitung, IV Band, Stuttgart, 1901.,* 2231-2232.
- Patsch, K.* 1914, Zbirke rimskih i grčkih starina u bos.-herc. Zemaljskom muzeju. *GZM* 1914, Sarajevo, 1914, 143-145.
- Rendić- Miočević, D.* 1965, Prolegomena ilirskoj numografiji. *Godišnjak CBI* III/1, 77-93.
- Sethe, K.* 1926, *Der Ursprung des Alphabets. Die neuentdecker Sinaischrift.* Berlin,
- Šalabalić, R.* 1967, Eine umbrisch-etruskische Inschrift aus Bosnien (Pod bei Bugojno). *Arhaeologia Iugoslavica* VIII, Beograd, 35-46; (Tab.1,I-II.)
- Vrsalović, D.* 1979, *Arheološka istraživanja istočnog Jadrana,* Zagreb.

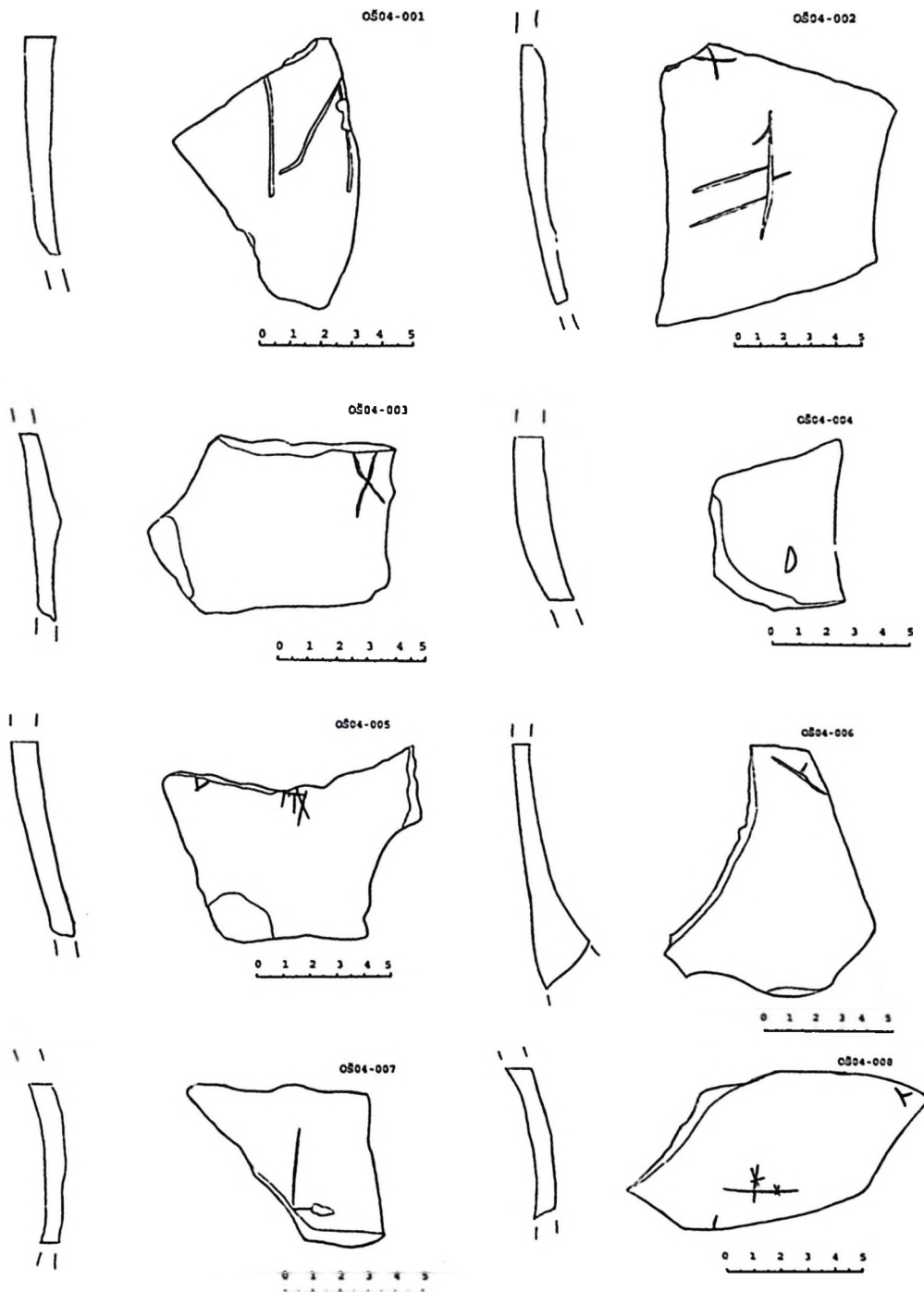

Tabla 1. Grafiti na keramici sa Ošanića 2004

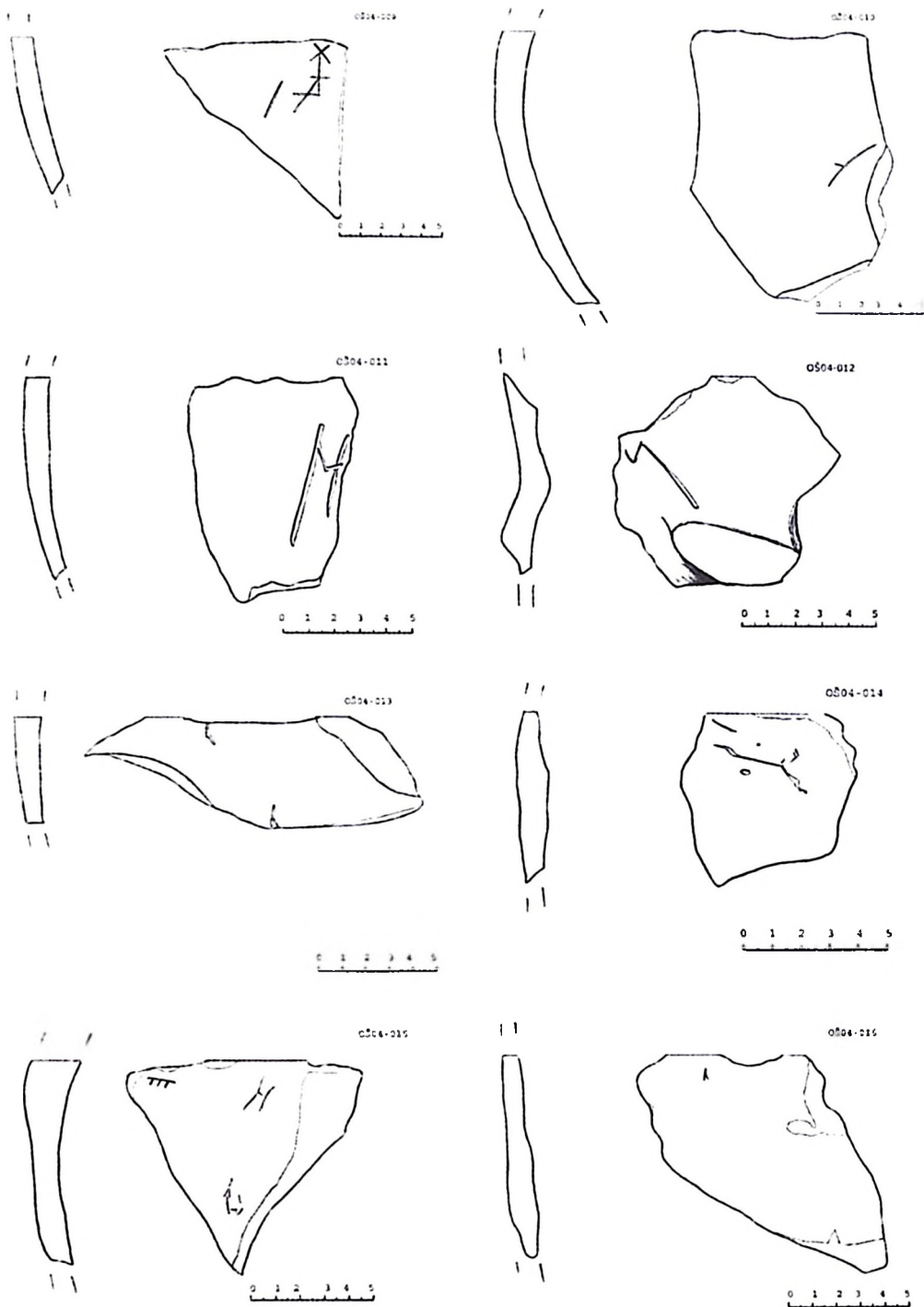

Tabla 2. Grafi na keramici sa Ošanića 2004

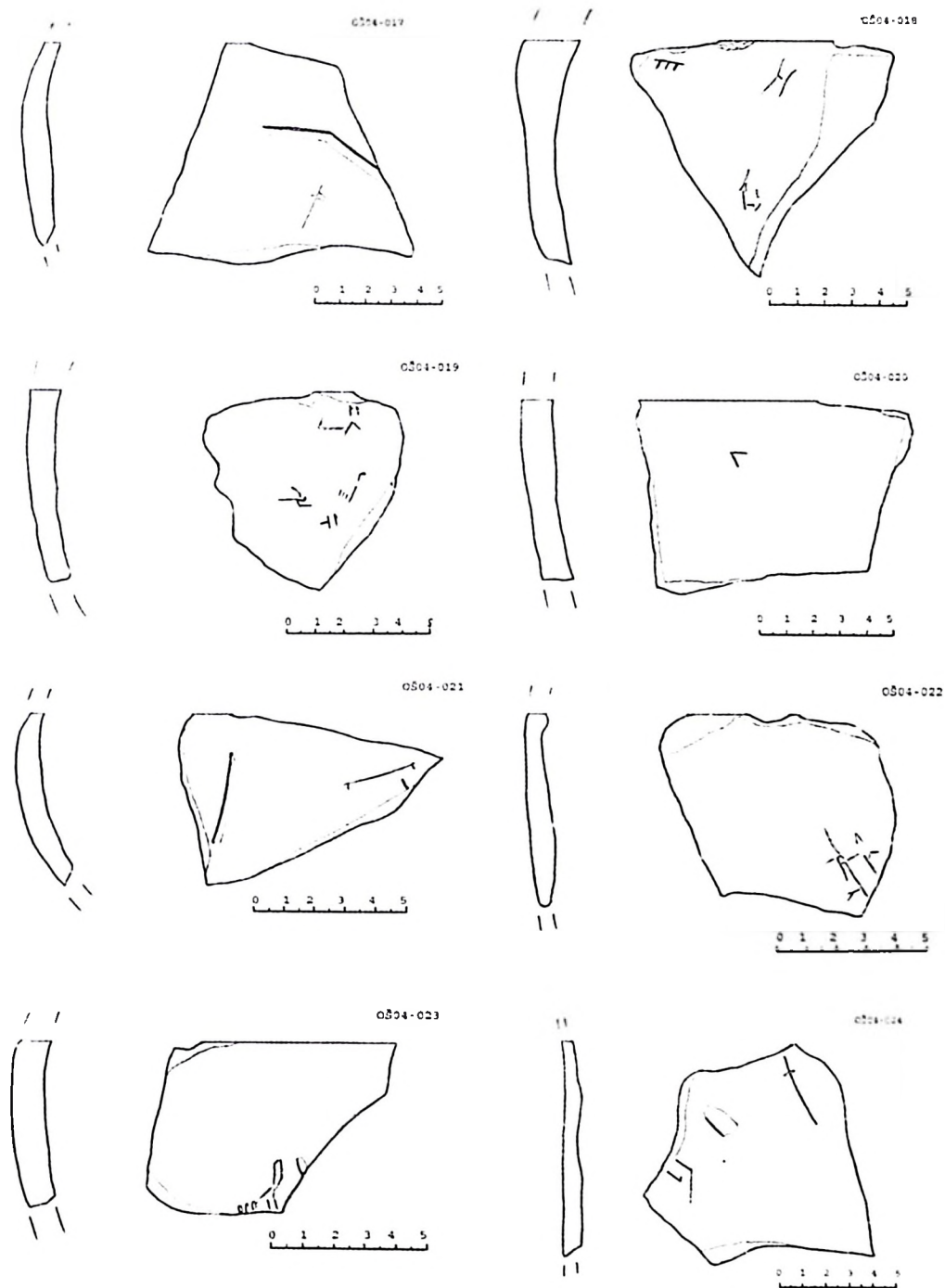
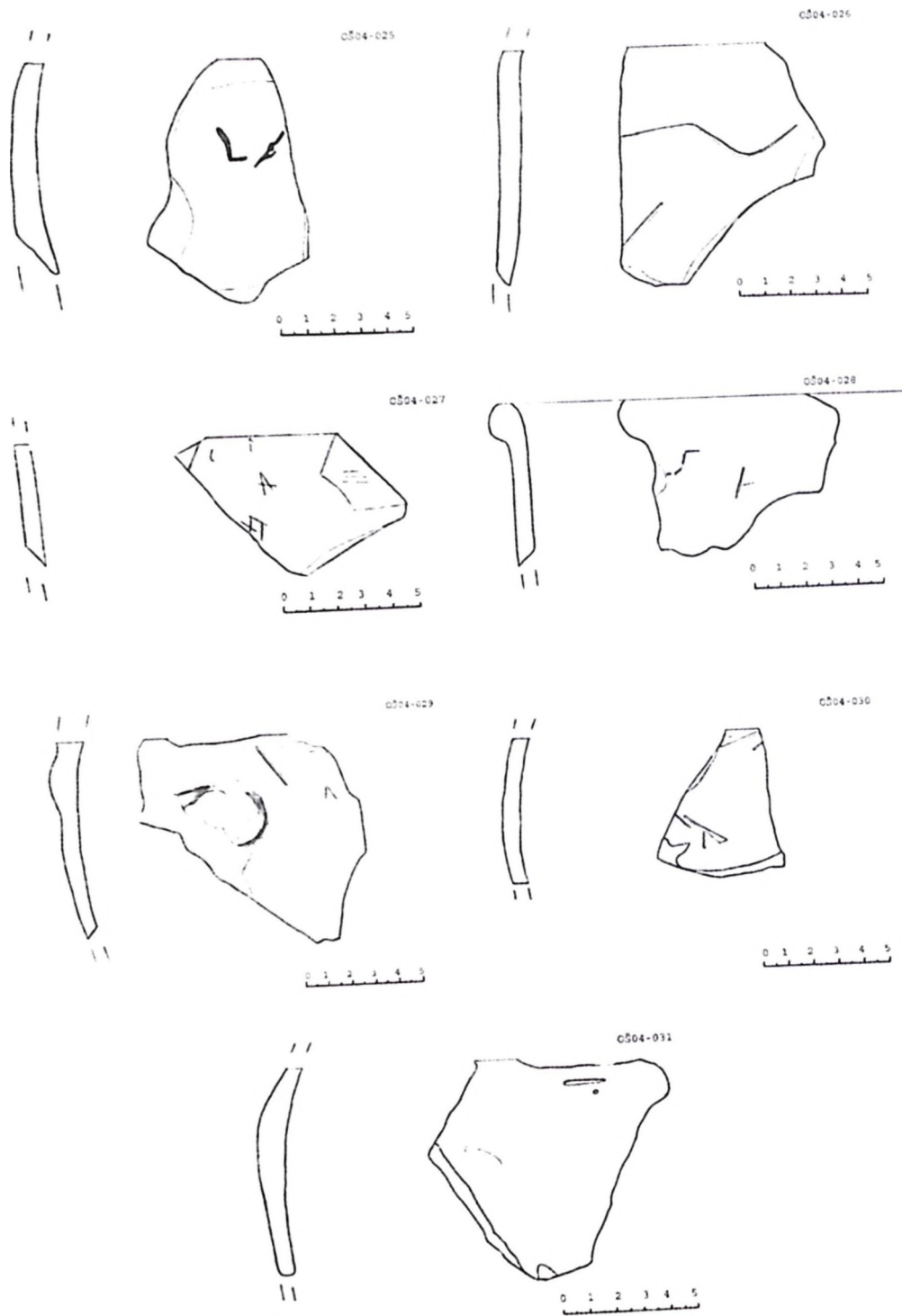

Tabla 3. Grafiti na keramici sa Ošanića 2004

Tabal 4. Grafiti na keramici sa Ošanića 2004

*Sl.1. Pogled sa platoa na Banjama na kiklopski zid
– snimljeno oktobra 2004.*

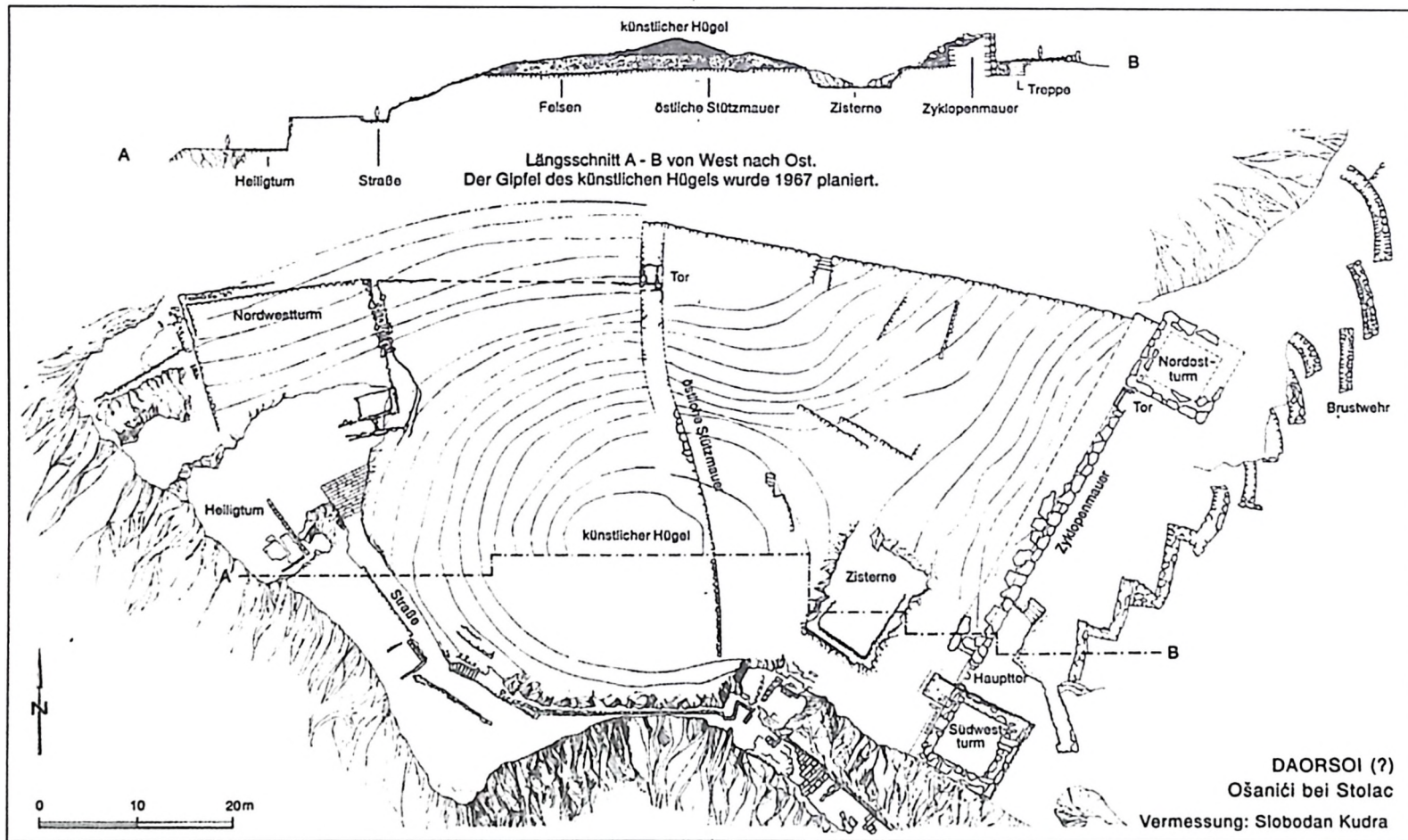
*Sl.2. Pogled sa sjeveroistočne kule na Veliku gomilu- centralni prostor
akropole Daorsona*

Sl.3. Pogled sa jugozapadne kule na Veliku gomilu, gradsku saobraćajnicu i plato prema svetilištu

Sl.4. Stepenice koje vode od Velike gomile prema gradskoj saobraćajnici i platoima sa stambenim objektima

Plan akropole Daorsona, na Ošanićima kod Stoca, po Mariću